

OBSERVAȚII CU PRĂVIRE LA TREI BASME AROMANE

Steluța Părău

Realitate proiectată în spații necunoscute și intruchipată în personaje supra-naturale, interpretare prin minus-cunoaștere a lumii și fenomenelor, basmul se înscrie prin filozofia lui primitivă în sfera semantică a mentalității, aceasta fiind... „modul spontan de gândire al unui anumit grup social într-un anumit stadiu al dezvoltării sale, un ansamblu de idei și de inclinații spirituale prin care o anumită societate înțelege lumea și ia atitudine față de ea. Mentalitatea este o filozofie implicită, după cum filozofia nu este decât o mentalitate explicită”¹.

„Mentalitatea noastră depinde de limbaj”²), cunoașterea ajungând la lucruri prin vorbire și unealtă³) și ca urmare basmul se structurează ca și acesta constituind un sistem închis între cele două formule (inițială și finală), ambele având funcția de a marca realitatea prin care basmul se creează ca gen literar. Celor două formule le sînt adăugate alte elemente, fiecare cu funcția lui și stabilind între ele relații care permit analiza organizării structurate a basmului deoarece „spre deosebire de literatura cultă, literatura orală este mult mai modelată, datorită în primul rînd aceluia caracter colectiv care disciplinează actul de creație potrivit unor norme stabilite de tradiție și care trăiesc latent în conștiința creatorilor anonimi, obiectivîndu-se cu fiecare act de creație în modelări specifice diferitelor categorii ale literaturii populare”⁴).

Creația populară epică în proză, basmul a interesat diferiți cercetători, aceștia interpretîndu-l ca un tot unitar, integrîndu-l într-un număr de infinite variante ale unei singure invariante. În urma analizei basmelor rusești, V.I. Propp („Morfologia basmului”) și E. M. Meletinski („Problemele descrierii structurale a basmului fantastic”)⁵) definesc funcțiile personajelor și a situațiilor rezolvate de acestea avînd în vedere raportul dintre personaje și momentele desfășurării acțiunii basmului, dintre erou și celelalte personaje, stabilind astfel un număr de șapte ac-

1. Henri Wald, *Limbaj și valoare*, Editura Enciclopedică română, Buc., pag. 195.

2. Idem.

3. Idem, pag. 198, *Între realitate și gândire funcționează unealta și vorbirea. Cunoașterea ajunge la lucruri prin vorbire și unealtă*.

4. Marin Buga, *Structura compozițională — criteriu de diferențiere a genurilor populare*, în *Folclor literar*, vol. al. II-lea, Universitatea Timișoara, Facultatea de Filologie, Timișoara 1968, pag. 138.

5. V. I. Propp, *Morfologia basmului*, Edit. Univers, Buc. 1970.

6. E. M. Meletinski, *Problemele descrierii structurale ale basmului fantastic*, traducere pentru uz intern, Biblioteca Ins. de etnografie și folclor.

tanți și treizeci și unu de funcții și respectiv trei tipuri de personaje reprezentate sub forma a șapte clase.

În articolul „Structura basmului din perspectiva teoriei lui Charles Fillmore” (în Rev. de etnografie și folclor 3/1974) aplicând „teoria cazurilor” lui Fillmore la structura basmului ne-am propus o simplificare a modelelor lui V. I. Propp și E.M. Meletinski, privind același raport dintre erou și celelalte personaje, demonstrând:

a. posibilitatea cumulării funcțiilor
b. numărul de relații constante care se stabilesc între personajele unui basm, și evidențiind:

a. caracteristica semantică a personajelor

b. imposibilitatea suprapunerii perfecte între o funcție și un personaj.

Basmul, fiind format printr-o ansamblare de nivele, asemenea limbajului, ne-am propus să analizăm funcțiile acestor nivele din perspectiva descrierii funcțiilor limbajului pe care Roman Jakobson o face pe baza teoriei informației).

Fiecare din funcții este determinată de unul din factorii oricărei comunicări verbale: *transmițătorul (emițătorul)*, *destinatarul (receptorul)*, *contextul*, *mesajul*, *contactul* și *codul*, având la rândul lor un rol bine definit în realizarea actului verbal.

Cel ce comunică (transmițătorul) trimite un mesaj destinatarului. Pentru ca mesajul să fie perceput el are nevoie de un context la care se referă, de un cod comun atât emițătorului cit și receptorului și de contact, legătura psihologică sau conducta materială dintre cei doi care le dă posibilitatea să stabilească și să mențină comunicarea).

Acești factori determină, cum am afirmat mai sus, funcțiile limbajului. Astfel:

1. *funcția referențială* (denotativă) este axată pe contextul comunicării.
2. *funcția conotativă* (conativă) numită și funcția de apel este axată pe receptor.

3. *funcția emotivă* (axată pe transmițător).

4. *funcția fatică* (axată pe contact) pentru a asigura legătura dintre informații.

5. *funcția metalingvistică* (axată pe cod) și

6. *funcția poetică* (axată pe mesaj).

În prezenta comunicare analizăm basmul din această perspectivă, referindu-ne la trei basme aromâne: „Puiu picurar” (Puiu cioban), „Picurarul faptu zmeu” (Ciobanul s-a făcut zmeu), „Capra i lufeafirle?” (Capra sau luferii?) din colecția lui Tache Papahagi, „Antologie aromânească”).

Afirmația, de la începutul comunicării, referitoare la cele două formule, inițială și finală, impune o argumentare și o interpretare din perspectiva adoptată.

Formula inițială realizează legătura imediată cu faptul real care va fi transpus în atmosfera cu caracteristici pertinente basmului. Cea finală rupe creația fanteziei povestitorului și readuce ascultătorul la același punct al realității. Astfel cele două formule se subordonează funcției pe care Roman Jakobson o numește *funcție referențială (denotativă)* orientată spre context, reprezentat în analiza noastră, de realitatea de la care se pornește.

Referindu-se la fenomene ale realității, subiectul propriu-zis al basmului este un adevăr imaginar iar legătura dintre acest adevăr și cel real se realizează prin intermediul motivului basmelor.

Motivul celor trei basme analizate este motivul metamorfozei, concretizat însă în trei variante.

7. Maria Manoliu Manea, Structuralismul lingvistic, Lecturi critice, Editura didactică și Pedagogică, Buc. 1973, pag. 30.

8. Roman Jakobson, Lingvistică și poetică, în Probleme de statistică, Edit. științifică, Buc. 1964, pp. 83-128.

9. vezi nota 7.

10. Tache Papahagi, Antologie aromânească, Din publicațiile casei școlilor, Tipografia, „România nouă”, Buc. 1922.

În „Puiu picurar” (Puiu cioban) metamorfoza are loc în urma rugămintii ciobanului, adresată forței divine, el dorind să-și găsească căteaua pierdută: „E, Doamne, Dumnezeule, / Dă-mi pene în loc de manta / O creastă în loc de căciulă / Un pui de corb să mă fac / După Viroana să alerg / Un pui negru de aromân / Cu Viroana să m-adun (*1).”

În celelalte două basme, metamorfoza este implicată în actul încălcării interdicției.

Ciobanul din „Picurarul faptu zmeu” (Ciobanul s-a făcut zmeu) nerespectând sfatul zmeului învingător în luptă, de a nu mânca ficatul și inima celui învins se transformă în zmeu:

„Eu trebuie să mă duc puțin că am de lucru pînă într-un loc, tu să stai aici și să păzești friptura (inima și ficatul zmeului mort) să nu-l mănince vre-un animal. Să ai grijă să nu te împingă păcatul să bagi în gură vreo bucățică!).”

Arderea pielii de capră a zinei care fusese aleasă de fiul împăratului ca soție duce în cel de-al treilea basm „Capra i lufeafirle?” (Capra sau luferii?) la metamorfoza zinei în lucafar de seară. Fiul de împărat dorind să fie alături de ea încearcă s-o ajungă în drumul ei către cer și nereușind, cade, transformându-se în lucafar de dimineață. „Ajunse acasă și ce află / Pielea era scurm. / Ea plînsă și suflă în părul de capră, se urcă, se urcă pe un nor pînă ajunse la stele. De atunci rămase la Dumnezeu și luminează în fiecare seară; se cunoaște din celelalte stele, că-i mai mare. Ea este lucafarul de seară. Bărbatul său care se întoarse după dînsa văzu cum plînge și cum jelește de țî se rupea inima, o privi și o îmbunase dar în zadar. Se agăță de poalele ei și o ține și cu dînsa se urcă și el la cer; și astfel ajunge mai sus, sus și nu putu să stea (să se țină) prea mult și căzu în jos de la cer și se făcu lucafar de dimineață. Și în fiecare dimineață abia pot să se vadă (*2).”

Prin motivul metamorfozei povestitorul dă o interpretare, încearcă o explicație a realității, ne spune ceva despre ea într-o viziune primitivă, fapt pe care el îl cunoaște și s-ar putea să-l cunoască dacă nu în totalitate, numai parțial și ascultătorul.

Prin actul povestirii, emițătorul și auditorul controlează dacă cunosc motivul basmului, dacă folosesc, deci, același cod.

Axată pe cod și transmițînd ceva despre fenomenele respective, această parte a basmului îndeplinește *funcția metalingvistică (comentariu)*, pe care o are limbajul în concepția lui Jakobson.

Comunicînd ascultătorului subiectul basmului, povestitorul intră cu acesta într-o legătură psihologică ce impune controlul privind menținerea ei.

În basm, rolul de a stabili legătura dintre cei doi factori (emițător și receptor) de a controla existența contactului dintre ei îl au: formula mediană, dialogul dintre povestitor și ascultător, intervenția celui din urmă atunci cînd primul modifică unele elemente ale codului: „Că a fost cioban o spune și căciula ce o poartă pe cap. Vă întrebați poate cum de se află ciobanul cu căciula în cap cînd se făcu puiu?” (*3)

11. Traducerea în limba română din aromână ne aparține. Am folosit această soluție pentru o mai ușoară înțelegere a textului — exemplu. Dăm slături textului aromân: „E, Doamne, Dumnezeule, / Dă-mi pene tri țimbare. / Năciulă! / Tri zărculă! / Un puiu corbu și-n'i mi fac. / Tri Viroana pin's'mc-adun”; Antologie aromânească... p. 88.

12. Idem; Textul original: „Fu lipsește s'mi du cînteamă, că am lucrat pînă la un loc; tine și stai aște și s'n'i-aveg!”, s'n'i- virnă zlate. Ma mutrea ghine s-nu ti pingă ficatul și badi'n gură virnă cumătice (că dianăoară vai armân'i mortutu loc)”, Antologie aromânească... pag. 89.

13. Idem; Textul original: „Agiumse acasă, ma je se-artă! / Chialea 'și-era scurm. Nisă plîmbe, plîmbe și, ahalinda perlu di căpîrîsă, s'mută, s'mută tu nior, pînă 'și agiumse tu steale. De-atunțea 'și-aramea la Dumneză și lun'inează caoc scară. S'cunoaște di bărbăt-su, cara s'turnă după nșă și u vidzu cum plînze și cum zghilește di 'țarupea inima, mutri și-u mbună, ma tu cacu, Tu mutarea l'ei tu vîmtu, se-acță di poalc-l'i și-u țină cu isă s'mută și el la țer. Si cara agiumse'n sus, n' sus, nu putu s'dănișească S'cade dimineată cu de-avbia pot si s'veadă”. Antologie aromânească... pag. 93.

14. Idem; Textul original: „Că fu picurar, u-aspune și zircula țe u poartă'n cap. Va ntreghi poate cum di se-află picurarlu cu zărcula'n cap tu oara țe s'fețe pul'iu?” Antologie aromânească... pag. 88.

Observăm că între rolul acestor elemente caracteristice basmului la acest nivel al său și funcția fatică a limbajului există o relație de echivalență și ca urmare în cadrul structurii basmului deosebim și această funcție.

Funcția fatică este completată de alte două funcții: *emotivă și conotativă* orientate, prima, spre transmisor, cea de a doua spre destinatar. Spunem că aceste funcții întregesc rolul funcției fatice având în vedere că menținerea legăturii dintre emițător și receptor este accentuată de atitudinea și participarea afectivă a povestitorului care prin intermediul contactului psihologic atrage atenția și participarea ascultătorului.

Funcției emotive îi este subordonat deci, acel nivel al basmului reprezentat prin limbajul afectiv al povestitorului (interjecții, exclamații, mirare) care reflectă o gamă întreagă de sentimente:

„Împăratul unul (fecior) și atîta tot avea. Acela și fată, acela și fecior. Se gîndește, și una grea și cealaltă și mai neagră. / Și înainte rău și înapoi furtună. Ce să faci, ce să schimbe? — se întreabă povestitorul exprimîndu-și nedumerirea în fața situației¹⁵). Din dorința de a-l face pe ascultător să participe la stările lui sufletești, povestitorul se adresează acestuia prin: imperativ, vocativ sau interogativ. „Dar ce să vezi?”¹⁶ Orientate spre destinatar aceste elemente îndeplinesc în basm funcția conotativă.

Atitudinea povestitorului față de ce transmite și a ascultătorului, de ce receptează, deci atitudinea lor față de mesaj în sine, reprezintă ceea ce Roman Jakobson numește funcția poetică a limbajului. Atitudinea față de mesaj în sine, include însă elementele funcțiilor: emotivă și conotativă, fără de care ca nu se poate realiza.

De aceea subliniem posibilitatea subordonării celor trei funcții (emotivă, conotativă, și poetică) unei singure funcții pe care am putea-o numi funcție de atitudine.

Constituind subiectul prezentei comunicări, analogia dintre limbaj și basm privind funcțiile lor, este argument adus ipotezei că basmul se realizează ca structură și prin existența altor relații decît a celor dintre personaje și acțiuni. Rezultatul analizei noastre prin care ne-am referit doar la trei basme ne permite să considerăm că orice basm este pasibil de acest tip de analiză dacă avem în vedere structurarea lui în nivele.

DIE BEMERKUNGEN BETREFFS DREI MAZEDORUMÄNISCHEN MÄRCHEN

(ZUSAMMENFASSUNG)

Verschiedene Folkloreforscher haben das Märchen studiert. Sie haben das Märchen als eine Einheit erklärt und sie haben es in eine unendliche Zahl von invarianten einer einzelnen Variante integriert.

V. I. Propp (Die Morphologie* des Märchens) und E. M. Meletinski („Die Frage der strukturellen Beschreibung des phantastischen Märchens“) haben die russischen Märchen studiert.

So haben die Funktionen der Personen und der Situationen welche die Personen lösen, festgestellt. Diese Forscher bezogen sich nur auf die Verbindung zwischen den Personen und die Momente des Abrollens des Märchens.

Ausser dem wird das Märchen auch durch ein Einheit von Funktionen charakterisiert, die dem der Sprache ähnlich sind.

Darum untersuchen wir diese Funktionen dieser nach der Beschreibung der Funktionen Sprache.

Roman Jakobson hat diese nach der Informationstheorie gemacht. Jede von diesen Funktionen (denotativ, emotiv, metalingvistisch, poetische, conotativ, fatic) ist determiniert von einem Factor des Sprechaktes (der Übertrager, der Hörer, Kontext, die Verbindung, der Code, die Botschaft).

In dieser Mitteilung untersuchen wir, im Hinblick auf diesen Theorie, drei Mazedorumänischen Märchen „Puiu Picurar“ (Tier junges, Schäfer), „Picuraru faptuzmeu“ (Der Schäfer, der ein Drache wird), „Capra i luțeațirle?“ (Die Ziege oder der Morgen Abendstern?). Diese Märchen sind erschienen in mazedorumänische Textsammlung von Tache Papahagi, Buc. 1922.

Die Schlussfolgerungen berechtigen uns Aussicht, dass jedes Märchen nach dieser Theorie analysierbar ist.

12. Idem, Textul original: Amirălu unu și-avea. Ațel feată, oțel fecior. S'mindujaște: și-un greață, și-alantă căma laie! S'năinte aru, ș'năpoi furtună. Te s'facă, te se-adară? (Antologie aromânească... p. 94).

16. Idem; Text original: Ma te s'vedz? (Antologie aromânească... p. 90).